

Urfuglens, *Lyrurus t. tetrrix*, Forekomst i Danmark.

Af KAJ WESTERSKOV.

With a summary in English.

(Dansk zootopografisk Undersøgelse vedrørende Fugle. Beretning Nr. 12).
Meddelelse fra Naturhistorisk Museum, Aarhus.

Om vor jyske Hedes Sagafugl, den skønne sorte Urkok, har vi længe savnet en grundigere Viden, saavel hvad Artens Forekomst som dens Levevis angaar.

For om muligt at skaffe Oplysning om vor svindende Urfuglebestands Kaar og dermed Udbredelse optog jeg i indeværende Aars Foraars og Sommer et Undersøgelserarbejde væsentlig for at skaffe oplyst: hvor vi endnu har Urfugle, hvor mange vi omtrentlig har, og hvorledes vel Fremtiden kan arte sig for den paa de forskellige Lokaliteter.

Fra „Dansk Ornithologisk Forenings Rejse- og Studiefond“ havde jeg den Glæde at modtage et Legat til Hjælp til Studiernes Gennemførelse. Senere modtog jeg ogsaa fra Naturhistorisk Museum i Aarhus et Studielegat, og jeg takker herved paa det bedste Bestyrelsen af „Dansk Ornithologisk Forening“ og Museumsdirektør, Dr. phil. H. M. THAMDRUP, Aarhus, for den derved ydede Hjælp, hvorved det blev mig muligt at gennemføre denne vigtige Del af min Studieplan.

Af Dr. THAMDRUP modtog jeg endvidere et meget betydeligt Materiale ang. Urfuglens Udbredelse i Jylland, bestaaende af Kort over Forekomststeder og ca. 200 Besvarelser af Spørgeskemaer, indsamlet af Naturhistorisk Museum i Aarhus i Forbindelse med Oplysninger om Hjejlen i 1936. Sidstnævnte Art er behandlet i en Artikel i dette Tidsskrifts 33. Aargang, 1939, p. 134—139. Om Hedens anden Karakterfugl: Urfuglen fik Dr. THAMDRUP ikke noget Arbejde udført grundet forskellige Forhold. Det indsamlede Materiale blev elskværdigst overladt mig til Bearbejdelse med mit øvrige Stof, og jeg takker paa det hjerteligste for den herved ydede Hjælp. I Foraaret og Sommeren dette Aar har jeg foretaget en Del Undersøgelserrejser til de fleste Egne af Jylland, hvor Urfuglen forekommer. Desuden har jeg ved Korrespondance indhentet en Del Oplysninger fra forskellige Lokaliteter, og dette tilligemed mine egne Iagt-

tagelser, Samtaler med Jægere og andre Naturinteresserede paa de forskellige Terræner fuldstændiggør Oversigten over mit Grundlag og Arbejdsmateriale.

Ialt har ca. 300 Heder, Mosestrækninger og Plantager været Genstand for Undersøgelse. Paa en meget stor Del af disse Lokalteter forekommer Urfuglen jo ikke; men saa har man jo opnaaet, enten at faa at vide, at Arten ikke findes paag. Sted, eller at den maaske tidligere har forekommet der.

Maa det tillige her være mig tilladt at takke de mange, navngivne som unavngivne, der ved Besvarelse af Spørgeskemaer, Henvendelser eller paa anden Maade har bistaaet mig med Oplysninger. Uden disse mange lokalkendte Jægeres og Ornithologers Medvirken havde jeg savnet det store Fond af Viden, som aarelange Iagttagelser paa en enkelt Egn giver.

Det har ikke været min Opgave med denne Artikel at give en Oversigt over Urfuglens Forekomst her i Landet fra de tidligste Tider og op til Nutiden. En grundigere Gennemgang af det over Urfuglens tidligere Udbredelse indsamlede Materiale vil senere blive offentliggjort andetsteds.

Denne Artikel skal blot behandle Urfuglens nuværende Udbredelse hos os.

Til Indledning skal jeg dog nævne, at Urfuglen forhen, lad os for at tage et Tidspunkt sige paa den Tid, da BLICHER udgav sin „Diana“ (1832), var langt almindeligere end nu. Dengang fandtes Arten over alle større Hede- og Mosestrækninger i Vendsyssel og Thy, i Himmerland, hele Midt- og Vestjylland og mange Steder i Sønderjylland. Paa Grund af Opdyrkning og Tilplantning, der hovedsagelig begyndte omkring Midten af forrige Aarhundrede og især efter 1864 med DALGAS: „Hvad udad tabes skal indad vindes“ tog stærk Fart, fortrængtes Urfuglen efterhaanden fra de mange Lokalteter, hvor den tidligere fandtes i stort Tal. Hedeopdyrkingen og Tilplantningen er siden Hedeselskabets Stiftelse yderligere sat i System; statistiske Undersøgelser viser, at saafremt den nuværende Fart i Hedeopdyrkingen fortsættes i de kommende Aar, vil der om ca. 30 Aar ikke være mere dyrkbar Hede (og dermed Urfuglehede) tilbage.

Saadan ligger Landet! Vi maa, hvor nødigt vi end vil, se Urfuglens gradvise Tilbagegang i Møde. Bortset fra de mindre

Stammer, der kan reddes paa Reservater og fredede Heder, bliver der vist ikke mange Urfugle igen. De store lukkede Plantager vil de ikke tage Ophold i; efterhaanden som Træerne vokser til rundt paa de mange til Plantager udlagte Arealer, forsvinder Urfuglen.

Dog er det en Glæde midt i de mørke Fremtidsudsigter at kunne konstatere, at Bestanden mange Steder indtil nu har været i svag Tiltagen, og at der alligevel findes Urfugle paa en stor Del af Midt- og Vestjyllands Heder.

Jeg skal her ogsaa lige berøre, at der flere Gange er forsøgt Urfugleudsættelser i Danmark, dels hvor Arten tidligere har forekommet, dels paa nye Lokaliteter.

Paa Tisvilde Sand er det gentagne Gange forsøgt at akklimatisere Urfuglen, første Gang i 1829, sidst i 1922. Ind mellem disse Aarstal er foretaget en Del Udsættelser, som alle trods tilsyneladende øjeblikkelig Fremgang er resulteret i Forsvinden (C. WEISMANN). I Holmegaards Mose blev der i 1893 og 1898 tilsammen udsat 10 Urfugle, der nu ogsaa er borte (SKAK HILDEBRANDT). Omkring Aarhundredeskiftet blev der udsat Urfugle to Steder paa Djursland: Skaføgaard (A. ESTRUP) og Meilgaard (CHR. JUEL). Begge Steder forsvandt de. Udsættelser i Klosterheden ved Sindal (K. C. FOLTING) og i Almindingen paa Bornholm var lige saa resultatløse (A. F. V. SEIER). En Udsættelse i 1839 i Frøslev Plantage har derimod som den eneste baaret Frugt (LINDSKOV CHRISTIANSEN). Her findes endnu en god Bestand, der oven i Købet har bredt sig til omliggende Terræner. Nogle Udsættelser af finske Urfugle i Hvidbjerg og Hjardemaal i Thy i 1930—33 er totalt mislykkedes; alle Fuglene er forsvundet fra Lokaliteterne (LÜTZHÖFT CHRISTENSEN).

Nedenstaaende skal jeg nærmere gennemgaa det til Raadighed staaende Materiale om Urfuglens nuværende Udbredelse hos os. Arbejdet er anlagt efter samme Plan, der er anvendt ved tidligere Beretninger fra „Dansk zootopografisk Undersøgelse“.

Geografisk Udbredelse.

Urfuglen forekommer opspaltet i en Del Racer over det meste af Europa og det nordlige Asien. I Europa findes Artens Nominatform som en mere eller mindre almindelig Ynglefugl i Norden, Baltikum, Polen, Tyskland, Holland, Belgien,

Tjekkoslovakiet, Frankrig (Ardennerne og den østlige Del af Pyrenæerne), Alperne; i Sydøsteuropa er den almindelig i Kar-paterne, Ungarn; sparsom paa Balkan. En særlig britisk Race: *Lyrurus t. britannicus* findes i Skotland, paa Indre Hebrider, i Nordengland, sjældnere i Devonshire, Somerset og Wales; næsten forsvunden i Cornwall. Nærstaaende Racer findes paa Sydruslands og Vestsibiriens Stepper, Sydsibirien, Mongoliet og Mandschuriet. — En helt anden Art Urfugl *Lyrurus mloko-siewiczze* (kendetegnet ved nedadbøjede — ikke udadkrummede — Halefjer) findes i Kaukasusbjergkæden.

Forekomst i Danmark.

Urfuglen har fra gammel Tid forekommet som en meget almindelig Ynglefugl overalt paa de jyske Heder. Naturligt har den i historisk Tid kun forekommet paa den jyske Halvø, mens Forsøg er gjort paa at indføre den paa Øerne, alle dog uden Resultat. I Nutiden er Urfuglens Hovedforekomstomraade de mange større og mindre Heder inden for Firkanten Blaa-vand—Lemvig—Viborg—Egtved. Desuden findes en god nordlig Stamme i Store Vildmose, og østligst ligeledes en god Bestand i Lille Vildmose sønden for Limfjorden. I Sønderjylland findes enkelte Steder mindre Bestande af Urfugl, saaledes Fæstet ved Ribe, Gaansager, Kongsmose, Frøslev og Hostrup. Inden for den midt-vestjyske Stammes Omraade findes gode Bestande paa forskellige Lokalteter: Klitterræn (Blaa-vand—Nyminde), Plantagekomplekser (Nørund—Gludsted, Kompedal, Herningegnens Plantager), store Hedestrækninger (Borris, Grove, Kalsmærsk), paa Hedearaler beplantet med større og mindre Fyrrebuske (Straasø, Thorsted, Feldborg), paa mindre Heder med hedemoseagtig Karakter (Randbøl, Mørsbøl) og i større og mindre Mosestrækninger (Vildmoserne, Frøslev, Simmelmose).

Af Pladshensyn er det mig ikke muligt nærmere at omtale de forskellige Lokalteters Størrelse, Plantevækst, Terrænets Beskaffenhed, Jagtforhold, Fremtidsudsigter for Bestanden paa-gældende Sted o. s. v., men skal herom henvise Interesserede til min fortsatte Artikelserie i „Dansk Jagttidende“.

Paa Kortet, Fig. 1, findes ved Signaturer Urfuglens Yngle-lokaliteter afsat, saavidt min Viden derom strækker.

5. (Sydvestl. Vendsyssel). I Store Vildmose findes endnu en god Bestand af Urfugle, der trods tiltagende Opdyrkning synes at holde sig konstant eller endog maaske er tiltaget lidt. Urfuglene findes især

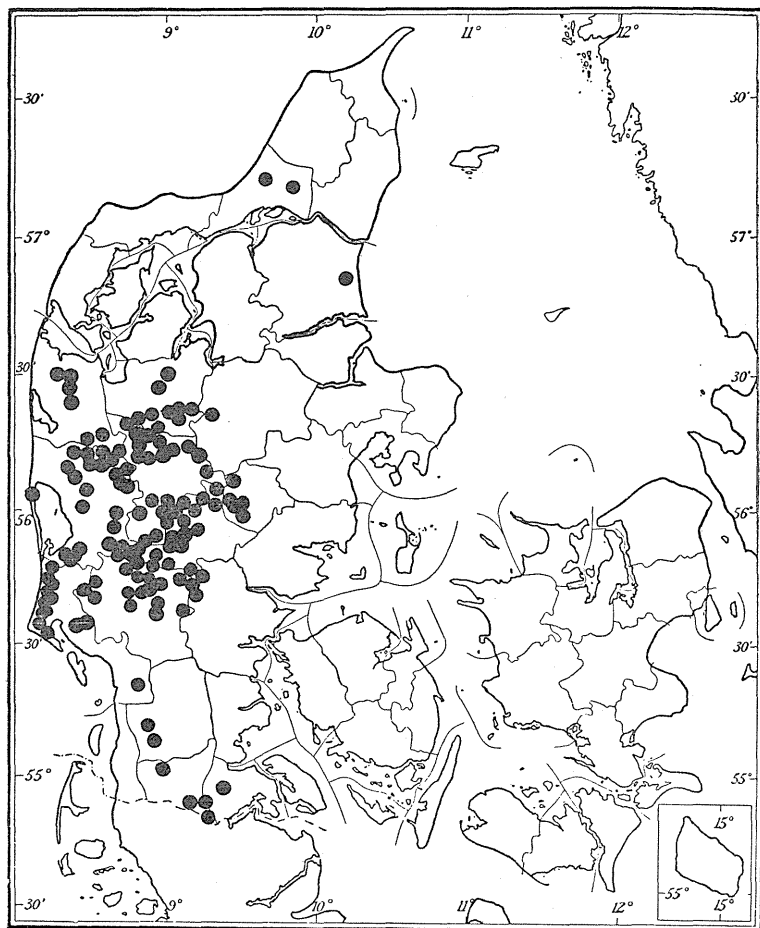


Fig. 1. Oversigt over Urfuglens faste Ynglelokaliteter i Jylland.

i den sydlige Del, hvor der er bevaret en Del Hedestrækninger. Konsulent H. O. JØRGENSEN anslaaer, at der aarlig ruges op mod et halvt hundrede Kuld. Lidt vesten for Vildmosen findes en mindre Bestand i Kaasmose, hvor Urfuglen første Gang rugede i 1936. Her ruges aarlig omkr. 7 Kuld efter samme Kilde.

11. (Ø. Himmerland). I Lille Vildmose findes Danmarks østligste Stamme Urfugle, tilmed en kraftig og ret stor Bestand. Den nordlige Del af Mosen er under Opdyrkning, og her forekommer saa godt som ikke Urfugle mere. I den sydlige Del, inden for Vildtheget til H. C. Lensgreve SCHIMMELMANN's store Vildtreservat, findes en Bestand paa ca. 200 Urfugle, der her har et sikkert Fristed. Der ruges aarlig omkr. 10 Kuld, og paa den store Spilleplads kan ses op til 50—60 Fugle (Skovfoged P. LARSEN).
14. (Viborg). I Stanghede rugede Urfuglen almindeligt til 1924; fra den Tid var den forsvundet til 1934, da den atter indfandt sig. Der ruges nu et Par Kuld om Aaret (OLAF BENDIXEN).
15. (Holstebro—Skive). Nordligst findes en lille Bestand i Hederne ved Kobberup og syd for Skive, hvor der aarlig ruges 3—4 Kuld (BOLDRUP). I Rønnes Mose ved Hjelmhede findes ligeledes en mindre, isoleret Bestand (E. FRELLESVIG). I de store Heder ved Kongens Hus, Dagbjerg Daas, Knudsgaarde, Rosgaarde og Vedhoved er der en god Bestand af Urfugl, der synes i Tiltagen. Der ruges aarlig 30—50 Kuld paa disse Heder (H. ABRAHAMSEN). Videre forekommer Urfuglen i mindre Antal i Hederne ved Grønhøj og Alheden; paa Grove Hede fandtes tidligere en stor Bestand, men forskellige Forhold har her bevirket en kendelig Tilbagegang, som maaske dog kun er midlertidig. Paa Hederne omkring Nordre Feldborg Plantage er der endnu en hel Del Urfugle saavel langs den østlige som den vestlige Kant, ved Borbjerg Plantage er Bestanden dog gaaet en Del tilbage (Kgl. Skovrider P. JESSEN). I Hvidmose og i Heden ved Hesselaa er Urfuglen ogsaa stadig Ynglefugl, omend den i Antal er gaaet en Del tilbage grundet Opdyrkning og Tørvegravning.
16. (V. for Struer—Holstebro). Nordligst findes mindre Stammer af Urfugl ved Kronhede og Klosterhede Plantager. Begge Steder forekommer den hovedsagelig kun paa de endnu ikke tilplantede Arealer langs Plantageudkanterne. I og omkring Kronhede Plantage ruges der aarlig 4—5 Kuld, og et lignende Antal for Klosterhede Plantages Vedkommende. I de syd for Plantagerne liggende Donskjær og Sivekjær Moser findes ligeledes mindre Bestande af Urfugl. Ved en enkelt Lejlighed er der set indtil 50 Urkokke i disse Mosearealer (Statsskovrider P. ALLERUP). I Hederne ved Raasted og paa Nørrevosborg Hede findes Urfuglen stadig som en almindelig Ynglefugl, omend den i Antal er gaaet noget tilbage i Forhold til tidligere. I størst Antal forekommer den paa sidstnævnte Lokalitet.
17. (Ringkjøbing). I Ølgryde Hede ret syd for Holstebro findes en mindre men ret god Bestand, der dog talmæssigt er gaaet noget tilbage i de senere Aar. For blot nogle faa Aar siden var der en Spilleplads med op til 20 Kokke. Heden er nu købt af Staten og skal tilplantes. I de vest for liggende Heder ved Vindgab og Blaabjerg er der ogsaa mindre Bestande af Urfugl. I Vind Hede, der nu er købt og udlagt som specielt Urfuglereservat, er der en god og stærk

Stamme Urfugl. Ved Straasø Plantage er der stadig en Del mindre uopdyrkede Hedearaler med Urfugle; især paa nogle Hedestrækninger syd for Plantagen findes en Del. Ved Thorsted og Hoverdal Plantager er der ligeledes Urfugle paa en Del større og mindre Hedearaler, men de fortrænges i samtlige disse tre Plantageomraader af den tiltagende Tilplantning. I Heden mellem Thorsted og Rejkjær Plantager er der ogsaa stadig en mindre Bestand Urfugle. Paa Hederne ved Ørnhøj har der altid været en udmærket Bestand af Urfugle og er der stadig, men Arbejdet med de mange Brunkulslejer, hvoraf der findes et meget stort Antal i denne Egn, har bevirket en Tilbagegang, som dog maaske kun er midlertidig. I de nærliggende Heder omkring Præstebjerg er der en mindre Bestand Urfugle. Paa Tihøje Hede, der for nogle Aar siden blev udlagt som specielt Urfuglereservat, er der en god Bestand, der ved Fredningens Gennemførelse er bevaret til sene Tider i dette skønne, kuperede Hedeparti. Tiphede og Møltruphede har ogsaa været kendt som gode Urfugleterræner og er det stadig. I Kirsebærmose ved Havnstrup ruges der aarlig omkring 3 Kuld (Stud. mag. CHR. OVERGAARD). Paa Hederne sydvest for Hoverdal saavel som i den lidt sydligere liggende Lyngsmose ruger Urfuglen endnu omend i mindre Antal. Ganske isoleret fra disse Urfuglestammer ruges aarlig 2—3 Kuld paa Holmslands Klit paa Strækningen Søndervig—Nr. Lyngvig (CHR. OVERGAARD). I Hederne øst for Ringkjøbing var Urfuglen tidligere meget almindelig, men den stadig tiltagende Opdyrkning har opdelt de tidligere større sammenhængende Hedearaler i mindre og splittede Omraader, saa der ikke mere er egnede Lokalteter for Arten her. Der findes dog stadig et mindre Antal Urfugle rugende i Hederne øst for Sr. Lem og ved Dejbjerg Plantage og de deromkring liggende Heder. Paa Borris Nørreland og Hederne sydvest for Nr. Vium var Urfuglen tidligere langt almindeligere end nu, da den næsten helt er fortrængt fra disse Omraader paa Grund af de mange Brunkulslejer og de deraf følgende mange Arbejder og Anlæg. Paa Borris Sønderland findes stadig en ret god Bestand af Urfugle, der trods Hedebrand og forskellige andre uheldige Forhold dog synes at klare sig gennem disse vanskelige Aar. Paa den syd for liggende Gundesbøl Hede er Bestanden af Urfugle god, hvilket maaske maa tilskrives Tilvandring fra det mere urolige Borris. Sydvest for Tarm findes et ret stort Hedeomraade bestaaende af en Del sammenhængende Heder, hvor der er en god Bestand af Urfugle. Paa Grund af Opdyrkning og Tilplantning er Bestanden dog gaaet noget tilbage i de senere Aar. Der ruges aarlig ca. 10 Kuld i Omraadet (FISCHER).

18. (Herning). I og ved Søndre Feldborg Plantage er Urfuglen totalfredet og findes her i ret godt Antal, ligesaa paa de omkringliggende Heder (Kgl. Skovrider P. JESSEN). Ved Gedhus Plantage og i de omkringliggende Heder er Urfuglen en almindelig Ynglefugl, der dog grundet forskellige Forhold er gaaet noget tilbage. I Hederne ved Ørre, nemlig ved Bredvig, Nygaard, Ørrevad, Andsbjerg og

Trælund findes en god Bestand af Urfugle, der tilmed har været i stadig Tiltagen, men paa Grund af Hedebrande er Bestanden gaaet tilbage. Der ruges aarlig ca. 20 Kuld paa disse Lokalteter (HERMAN POULSEN). Ved den østlige Del af Myremalm Plantage findes endnu nogle Hedestrækninger med et lille Antal Urfugle, der dog stadig fortrænges af Tilplantningen. Paa Hedefladerne ved Kompedal Plantage har der til de sidste Aar været en god Bestand af Urfugle; der beregnes at blive ruget en halv Snes Kuld om Aaret. Men paa Grund af Tilladelse til at slaa Lyng er Arealerne fuldstændig blottet for saavel Lyng som andre Planter. Nu ruges der højst 2—3 Kuld, men denne stærke Decimering er forhaabentlig kun midlertidig (L. RAGN-JENSEN). I Stenrøgel Hede findes Urfuglen ogsaa endnu omend i mindre Antal; den trænges her saavelsom paa de syd for liggende Arealer af Tørvegravning og Opdyrkning. I Moserne ved Klosterlund ruges der aarlig 3—4 Kuld, der dog næsten er fortrængt af Tørvegravningen; ligesaa er det gaaet i den nærliggende Bøllingsø. I Hederne mellem Sunds og Ilskov, Tulstrup Hede, Lindbjerg og Røgen Kjær findes en god Bestand af Urfugle. Ved Kølkebjerg findes endnu en Del Urfugle paa de ret store Hedestrækninger. I det store Plantagekompleks Høgildgaard—Jyndevad—Holt—Birkebæk er Urfuglen en almindelig Ynglefugl. Den holder især til i Plantageudkanterne, desuden i gamle Planteskoler og paa Hedestrækninger. Bestanden synes at være ret konstant, og der ruges i hele Omraadet 50—75 Kuld aarlig (CHR. OVERGAARD). Indtil 1932 blev der aarlig ruget nogle Kuld i Harreskov Plantage, men trods Fredning ruger den ikke mere her. I Heden ved Mombhøj ruges der aarlig 2—3 Kuld. I Hederne ved Møllebanke op til Herning Kommunes Plantage ruger Urfuglen endnu regelmæssigt, omend den er gaaet en Del tilbage i Tal; nærmest konstant i den sidste Snes Aar. I Skibbild Mose syd for FASTERHOLT ruges aarlig ca. 10 Kuld Urfugle. I Holtum Hede findes en ret god Bestand, der nærmest synes konstant; dog fortrænges Urfuglen ved Opdyrkning og Tilplantning (LÆRER RYD FALKHOLT). I Høgildovergaard Plantage og paa de omkringliggende Heder ruges aarlig 5—6 Kuld Urfugle.

19. (Brande—Give). Paa Kristianshede og de øvrige Heder omkring Gludsted Plantage er Urfuglen en almindelig Ynglefugl. Bestanden varierer i temmelig høj Grad fra Aar til Aar. I hele Komplekset Nørlund—Gludsted—Storehjællund anslaaes aarlig at blive ruget mellem 50 og 100 Kuld. Op til 100 Urkokke er set samtidig i Flok (Kgl. Skovrider K. KIÆRGAARD). Hvad Nørlund Plantage angaar, er det især ved den vestlige og sydvestlige Del af Plantagen at Urfuglene forekommer. Paa en større Hedestrækning syd for Holtum Aa nær FASTERHOLT er Urfuglen ret almindelig ynglende. Paa Sandfeld Hede er der en god Bestand, der synes at holde Stand trods Tørvegravning og Tilplantning. I Hederne og Mosestrækningerne omkring Karstoff Aa syd for Brande findes Urfuglen som en almindelig Ynglefugl, saaledes i Hederne ved Skærlund, i Rævlingmose, i et mindre

Hedeparti nord for Risbjerg; endvidere ved Ulkjær, hvor Bestanden dog er taget meget af og næsten er forsvundet (Sagfører I. MIDTGAARD). I Karstoft og Barslund Heder samt i Hedestrækningerne over mod Hesselvig Plantage er Urfuglen ligeledes ret almindelig som ynglende. I Hederne omkring Sr. Omme, i Lille Brande Hede, ved Møbjerg, ved Sønderomme og Skovsende Plantager, Paa-bøl Hede, Urup Hede, i Hederne ved Grindsted Plantage og ved Filskov er Urfuglen ret almindelig som Ynglefugl, dog er den de fleste Steder aftaget i Antal paa Grund af Tilplantning, Opdyrkning og Tørvegravning.

20. (S. f. Silkeborg). I Omegnen af Silkeborg har Antallet af Urfugle nærmest været lidt stigende efter Plantagebeplantningen fra 1925—30. Inden for en Vestgrænse Vrads—Hørbylunde ruges der nu 15—20 Kuld aarlig. Urfuglen forekommer almindeligt paa Hedestrækningerne ved Storehjöllund Plantage; paa Sebstrup Sande er Arten tiltaget en Del de sidste Aar, hvilket sikkert maa skyldes tvungen Udvandring fra anden Lokalitet; i Eggen ved Hørbylunde; paa nogle aabne Hedeflader ved Kongsø Plantage, hvor der aarlig ruges 1—2 Kuld, og i Omegnen af Vrads (C. M. POULSEN). I Them Kommunes Plantage og i den Jensen-Buchske Plantage findes mindre Bestande af Urfugl, der synes i Tiltagen. Det er især paa de Arealer, der er færdigplantede, Urfuglen formerer sig godt, da de ikke forstyrres af Hedebrænding og Plantningsarbejde (A. RASMUSSEN). I Skærbæk Plantage har der tidligere været en stor Bestand, der dog nu er gaaet meget tilbage i Antal trods Fredning (W. MARK).
25. (Kolding—Vejlø). I Simmelose og den øst for liggende Baastlund Hede ruges aarlig 3—5 Kuld Urfugle. Arten har kun forekommet her den sidste halve Snes Aar. Østligere findes en lille men konstant Bestand paa Firhøje Hede, hvor der aarlig ruges 2—4 Kuld. Paa Hedestrækningerne ved Almstok og Moltkenbjerg ruges der ogsaa stadig nogle faa Kuld Urfugle, men fra disse Omraader er Arten næsten forsvundet, og det er sikkert kun et Spørgsmaal om nogle faa Aar, naar Urfuglen er hørt op med at ruge disse Steder. Paa den store nu fredede Randbøl Hede er der en god Bestand af Urfugle, der nu efter Fredningens Gennemførelse nok skal klare sig. Urfuglene findes især i Hedens østlige Del.
26. (Varde—Grindsted—Vejen). Paa Eg Hede er der endnu en ret god Bestand af Urfugle, ligesaa paa den langt større Morsbøl Hede, der ligger lidt østligere. Disse Steder synes Urfuglen nærmest at være tiltaget lidt i de senere Aar. Paa Sønderby Hede og i Fugdøl Kjær syd for Grindsted er Urfuglen derimod næsten forsvundet; dog ruges vist endnu et enkelt eller nogle faa Kuld paa disse Lokalteter. Paa Hedestrækninger ved Gyttegaard Plantage findes en lille men fast Bestand, der synes at klare sig og nærmest er tiltaget lidt. I Trøllund Hede er der ogsaa en mindre ret konstant Bestand. Paa Donslund Sande, ved Faldhøje Hede samt Baldersbæk og Lundgaard Plantager ruger Urfuglen endnu ret almindelig, og Bestanden

synes ret konstant. Paa Halbjerg Hede, i Storemose ved Starup og i Ansager Plantage med tilstødende Heder findes en god Bestand af Urfugle. Paa Halbjerg Hede ruges aarlig 5—6 Kuld, og i Jagttiden er hundertiden set Flokke paa 20—25 Stk. En Brand i 1935 i Ansager Plantage gav Bestanden et Knæk, der dog nok rettes (Lærer J. BRUN). I Vester Sønderhede og Bække Mose findes en mindre Bestand, der stadig holder Stand trods den tiltagende Opdyrkning. Fra Bække Mose, hvor der graves en Mængde Tørv, er den vist forjaget som Rugefugl, men i de nord for liggende Heder ruges der stadig nogle Kuld, der i Jagttiden strejfer en Del omkring og jævnlig viser sig i Bække Mose. I Heden langs Klelund Plantages sydvestlige Kant (Katbøl Hede) og i de nord for Plantagen liggende Hede-strækninger forekommer Urfuglen i mindre Antal, der synes at være ret konstant. I Frøstrup og Orten Plantager og de omliggende Heder findes en mindre, vistnok nogenlunde konstant Bestand. I den vest for Orten Plantage liggende Baal Hede og Mose var Urfuglen tidligere almindelig som ynglende, men er nu vist helt fortrængt. Maaske ruges endnu et enkelt Kuld. Paa den fredede Nørholm Hede ynglede Urfuglen til 1922, da det sidste Kuld Urfugle iagttoges. Siden har enkelte Urfugle vist sig, og muligt vil de atter begynde at yngle, da der fredes strengt paa Lokaliteten (F. MENGEL).

27. (Nymindegab—Esbjerg—Ribe). Paa Strækningen Nymindegab—Blaavandshuk er Urfuglen en mere eller mindre almindelig Ynglefugl noget varierende paa de forskellige Lokaliteter. I Nyminde Plantage findes en mindre ret konstant Bestand. Omkring Aarhundredeskiftet fandtes næsten ingen Urfugle i Omraadet, siden har de tiltaget; den sidste halve Snes Aar har Bestanden nærmest været konstant. Der ruges aarlig ca. 10 Kuld i Omraadet (Plantør P. DREWSEN). Blaabjerg Plantage ligner meget Terrænet ved Nyminde, og der findes ogsaa her en mindre ret god Bestand, der synes at være konstant. Der ruges aarlig ca. 20 Kuld (Plantør HEGAARD CHRISTENSEN). Paa Henneby Hede har tidligere været en god Bestand, der dog er aftaget noget i de senere Aar. Urfuglene findes især i den sydøstlige Del: Porsmose. Terrænet omkring Filsø har længe været kendt som et af Landets bedste Urfugleterræner. I de seneste Aar er Bestanden dog gaaet meget tilbage uvist af hvilken Grund. Det drejer sig maaske blot om en midlertidig Tilbagegang. Urfuglene findes rundt langs hele Søen paa de hede- og hedemoseagtige Strækninger. I Kærgaarde Plantage er der en god Bestand af Urfugle, der i dette særprægede Klitterræn sikkert har et Fristed et godt Stykke frem i Tiden. Børsmose Hede forbinder Klitplantagerne med Vrøgum Plantage og Filsø og huser en god mindre Bestand af Urfugle. Paa Hederne uden for og i den vestlige Del af Vrøgum Plantage og delvis Oksbøl Plantage findes Urfuglen endnu i mindre Antal. Ved Vejers Plantage og Heder ruger Urfuglen i mindre Tal. Kalsmærsk Hede er det største samlede Urfugleomraade inden for Vestkystens Klitterræn. Her findes en god og nogenlunde konstant Stamme Urfugle, der dog paa Grund

af forskellige Forhold er gaaet noget tilbage og er delvis truet. I den vestlige Del af Mosevraa, Bordrup og Oksby Plantager, der kun er lidt beplantede og i Klitterne og Hedestrækningerne ud mod Kalsmærsk findes en god Bestand af Urfugle, der synes i Tiltagen. Forskellige Steder i unge Plantninger i Oksby Plantage ruges aarlig 10—15 Kuld. Sydligst i dette Omraade forekommer Urfuglen i lille Antal i Ho Plantage. Her er Bestanden dog meget lille, og der ruges sikkert kun nogle ganske faa Kuld aarlig. I Hederne og Plantagerne ved Varde samt i Alslev Hede og Plantage findes Urfuglen ret almindeligt ynglende, dog ingenlunde i stort Antal. Bestanden synes ret konstant. I Fæsted Mose ved Ribe har Urfuglen tidligere forekommet men har ikke ruget i mange Aar. I de sidste Aar har den dog atter indfundet sig som Ynglefugl og har stadig tiltaget i Antal. Nu forestaar desværre Udtørring og Kultivering af Mosen, saa Urfuglens Skæbne her er nok snart besejlet (Bagermester H. SØRENSEN).

49. (Rødning—Løgumkloster). Paa Hedefladerne i Trekanten Skærbæk—Gaansager—Arrild findes en mindre Bestand Urfugle; der ruges aarlig omkring 5 Kuld. Lokaliteten er Nyvinding for Urfuglen; de første viste sig i 1930, 1932 saas et Kuld, siden har Formeringen været god, og Bestanden er i stadig Tiltagen (Skovrider KR. FROMSEJER). Paa et Hedeparti ved Kløjning findes en lille Bestand Urfugl; der ruges aarlig nogle faa Kuld. Saa vidt vides, er Urfuglene for nogle Aar siden udsat af Jagtforeningen (Statsskovrider S. RIX).
51. (Tønder—Tinglev). I Kongsmose ved Draved har der tidligere været en god Stamme Urfugl, der dog er stærkt reduceret. Under Verdenskrigen blev Bestanden omtrent udryddet af russiske Krigsfanger, der var paa Arbejde her. Siden har Bestanden haft vanskeligt ved at rejse sig, og formindskes vist stadig. I Egebæk Plantage syd for Tinglev findes en mindre Bestand paa noget varierende 10—30 Urfugle. Arten indvandrede hertil omkring 1930, da den første Rede fandtes (KR. FROMSEJER). I Kragelund Mose findes nu ogsaa en mindre Bestand Urfugle, der sikkert, som Tilfældet med Fuglene ved Egebæk, er tilvandret fra Frøslev Mose. I Kragelund Mose ruges aarlig 3—4 Kuld, og Arten er her i tiltagende Antal; har ruget siden 1932. I Frøslev Mose og Udkanten af den tilstødende Plantage findes en god mindre Bestand, der er i stadig om ikke særlig stærk Tiltagen. Udvandrere herfra har saaledes dannet nye mindre Bestande ved Egebæk, Kragelund og Hostrup. Hvorvidt Urfuglen er oprindelig i Frøslev Mose er uvist. I Frøslev Plantage findes en tilhugget Granitsten, der fortæller, at der i 1889 blev udsat 10 Stk. Urfugle i Plantagen (Statsskovrider C. LINDSKOV CHRISTIANSEN).
52. (Sundeved). Ved Hostrup Sø findes nu en mindre Bestand Urfugle. Arten har tidligere ruget her men har været forsvundet i en Aarrække. Omkring 1934 begyndte Urfuglen igen at indfinde sig og har siden tiltaget i Antal. Urfuglene forekommer især i de store Hede- og Mosedrag ved Vest- og Nordsiden af Hostrup Sø. Paa Næringssøg viser de sig endvidere i Røllum Mose og Stormose ved Felsted. Flokke paa 18 og 20 Urfugle er flere Gange iagttaget (Lærer A. J. ANDERSEN).

Efter denne Gennemgang af det til Raadighed staaende Materiale angaaende Urfuglens nuværende Udbredelse i Jylland kunde det vel her til Slut være paa sin Plads, for at faa udnyttet Materialet fuldt ud, at forsøge i kortfattet Form at give Svar paa de i Indledningen fremsatte Spørgsmaal, nemlig hvor vi endnu har Urfugle, hvormange omtrent vi har, og hvorledes Fremtiden vel kan arte sig paa de forskellige Lokalteter.

Hvad det første Spørgsmaal angaar, er det for saa vidt løst ved Gennemgang af foranstaaende Oversigt over det tilvebragte Materiale og det tilhørende Udbredelseskort.

Det andet Spørgsmaal derimod er langt vanskeligere at besvare. Hertil er flere Aarsager medvirkende: Urfuglen fører en ret skjult Tilværelse paa store og afsides liggende Arealer, hvor Menneskene ikke færdes meget; heraf følger, at det næsten kun er Jægerne, der kan opgive noget om Bestandstørrelserne, da de omtrent er de eneste, der færdes paa Hederne og kender noget til Urfuglene; endelig maa ogsaa nævnes, at Urfuglen jo som bekendt lever i Polygami, saa Opgivelser ikke kan gives i Par men derimod kun i Kuld, hvad der besværliggør Opgavens Løsning en Del.

Det var oprindelig min Mening at ville forsøge at give en saadan Oversigt, men efterhaanden som jeg indsamlede Materiale rundt paa mine Undersøgelsesrejser og ved at betragte det foreliggende Stof fra Naturhistorisk Museum, Aarhus, og hvad jeg havde faaet ind ved egen Korrespondance, syntes det mig stadig vanskeligere for ikke at sige umuligt at give nogenlunde bestemte Oplysninger og en nøjagtig Opgørelse over vor Urfuglebestands Størrelse. Paa Opfordring og Tilskyndelse af Dr. THAMDRUP har jeg dog alligevel forsøgt en saadan Oversigt, dels for fuldt ud at udnytte det indsamlede Antal Data vedrørende Kuldantal, dels for — trods Mangler og Fejl — at give en skønsømmæssig Oversigt bygget paa Opgivelser, Sammenligninger og Beregninger, især da en saadan Oversigt i højeste Grad savnes, og fordi hele Stoffet kun i en saadan sammentrængt Form giver et klart Overblik over Situationen.

Som det vil ses i foranstaaende Oversigt, er der for en Del Lokalteters Vedkommende givet Oplysninger om omtrentligt Antal Kuld, der aarlig ruges. Hvad de øvrige Urfugleterræner

angaar, er Antallet af Kuld ansat ved Sammenligning med disse Opgivelser og i Forhold til Hedernes Karakter og Størrelsesforhold. Som Grundlag er endvidere benyttet mere usikre Oplysninger, indsamlet paa Undersøgelserne, Oplysninger der dog deres Mangelfuldhed til Trods i en Oversigt er af Betydning.

Efter det foreliggende Materiale kan opstilles følgende Oversigt over Antallet af Urfuglekuld, der endnu i 1942 ruges i Jylland, ordnet efter foran benyttede Distriktsinddeling:

5. Sydvestl. Vendsyssel.....	50—60	Kuld
11. Ø. Himmerland.....	10	„
14. Viborg	2	„
15. Holstebro—Skive	55—76	„
16. V. for Struer—Holstebro	23—25	„
17. Ringkjøbing.....	133—153	„
18. Herning	132—166	„
19. Brande—Give.....	89—139	„
20. S. for Silkeborg	15—20	„
25. Kolding—Vejle.....	17—23	„
26. Varde—Grindsted—Vejen	39—51	„
27. Nymindegab—Esbjerg—Ribe.....	98—115	„
49. Rødding—Løgumkloster	7—8	„
51. Tønder—Tinglev	15—22	„
52. Sundeved.....	5—6	„

Ialt ca. 678—876 Kuld

Et dansk Urfuglekuld bestaar af 7—9 Æg (ialt ca. 6000 Æg aarlig i alle Kuldene); alle Æggene er som oftest befrugtet, men et Antal Æg ødelægges aarlig (skønsviis og ved Sammenligning med andre Undersøgelser anslaaet til knap 1500 Æg) ligesom ogsaa gerne en eller et Par Kyllinger af hvert Kuld omkommer i Løbet af Opvæksttiden. Beregner vi derfor 4—5 udvoksede Kyllinger af hvert tiloversblevet Kuld, faar vi ialt ved Jagt- tidens Indtræden ca. 3000 Ungfugle, et meget varierende Tal fra Aar til Aar afhængig af Vejrlig (især Regnmængde i Juni i Ungernes første Tid), Fødemænge, Rovvildtets Indgreb og endnu flere Aarsager.

Hertil kommer til hvert Kuld en Høne, og endvidere maa medtages Kokkene, der findes i noget større Antal end Hønerne,

skønsviis og efter forskellige Jagttagelser beregnet til halvanden Gang Hønernes Antal.

Ialt kommer Efteraarsbestanden af Urfugle i Jylland omkring Aar 1942 op paa ca. 5000 Stkr.

Da Materialet fra Jagtraadets Vildtstatistik desværre endnu ikke er saa vidt behandlet, at Opgivelserne for den aarlige Af-skydning af Urfugle kan indgaa i dette Arbejde, er det ikke muligt nærmere at komme ind paa dette Forhold. Men jeg opstiller for egen Regning og med al muligt Forbehold følgende Regnestykke: Der skydes aarlig 600—700 Urfugle (i Teorien kun Urkokke, da Hønerne jo er totalfredede); til at opretholde status quo det kommende Aar kræves henved 1000 Høner (da et Antal Høner dræbes paa og ved Reden) og ca. 1500 Hæner (Betimeligheden af et større eller mindre Hæneantal ud fra et jagtligt Synspunkt lades ude af Betragtning i denne Forbindelse). Tilbage bliver 1800—1900 Urfugle, hvoraf Størstedelen gaar til Grunde (ellers vilde jo en kendelig Forøgelse af Urfugleantallet finde Sted) af Sygdom og Alderdom, bliver dræbt af Rovvildt, omkommer som Følge af Vinteren og forskellige andre Aarsager.

Det tredie Spørgsmaal, nemlig hvorledes Fremtidsudsigterne er for Urfuglen, er ulige vanskeligere at besvare. Om dette Problem er Meningerne stærkt delte. Men vi kan dog ved at betragte Udviklingen op til de sidste Dage og ved at have i Mente, hvad vi paa Forhaand ved skal ske med de forskellige Terræner, danne os et Billede, der kan give os et Fingerpeg i den Retning, vi skal gaa, for at bevare en Bestand.

Vi slaar følgende Kendsgerninger fast: Urfuglen kan ikke leve i de opvoksede Plantager, derimod ynder den Plantningsomraaderne, saa længe Bevoksningerne kun bestaar af lave Buske (som t. Eks. i Vestkystens Klitterræn); Urfuglen kan godt ruge i mindre Heder omgivet af dyrkede Marker, naar blot Heden lades uberørt, der er Føde nok og tilstrækkelig Fred; Urfuglen kræver Vand, ligesaa dens Næringsplanter, derfor er Afvanding og Dræning af Heder og Moser, hvor den findes, skadelig for den; sluttelig skal nævnes Sommerjagten paa Kokkene, der i høj Grad er skadelig for Bestanden og ganske forfejlet; denne Jagt maa og skal fjernes af vor Jagttabel.

Søger vi paa Grundlag af ovenstaaende Oplysninger at danne os et Begreb om Urfuglens Fremtid hos os, kan vi sige: Plantningsomraaderne, der endnu staar paa Udviklingsstadiet med lave Buske i Vækst, vil forsvinde og afløses af sammenhængende, lukkede Bevoksninger, der er lukket Land for Urfuglen. Derfor vil fra Aar til Aar mange af de nu beboede gode Urfugleterræner forsvinde, saaledes bl. a. Veskystens Klitterræn, der endnu huser gode Bestande.

En Del Steder kan det vel lade sig gøre at bevare Smaaheder, saa en mindre Urfuglebestand kan holdes; Mosearealerne afvandes og kultiveres (for ikke at glemme Tørvegravningen), saa Urfuglene er i disse Omraader snart en saga blott.

De eneste Terræner, der til Stadighed vil bevare gode Urfuglestammer, er de store Hedestrækninger. En Definition af en Urfuglehede er en noget vanskelig Opgave, da Bestandenes Krav og Levevis til en vis Grad er præget af de lokale Forhold; men med følgende haaber jeg at kunne ramme noget i Retning af det rigtige. En ideel Urfuglehede er en større eller stor, gerne lidt kuperet Hédestrækning med fugtigere Hedemosepartier spredt over Arealet og med en Plantevækst bestaaende af Lyng isprængt Bærplanter og med større og mindre deciderede Bærplantegrupper, hertil Enebuske enkeltvis og i Smaakrat ud over Heden. Bunden behøver ikke at være den bedste, blot den til en vis Grad er fugtig, saa den kan bære Bærplanterne, og endvidere have vandfyldte Steder, da Urfuglen kræver Vand.

De her opstillede Krav opfyldes ikke af enhver Hede, men der findes i vort Land endnu mange saadanne Omraader, hvor det kan lykkes at bevare Urfuglen, om kun Kaarene for dens Trivsel maatte sikres den.

Det er forlængst fastslaaet i Jægerkredse, at den eneste Maade at bevare vor gamle Urfuglestamme paa, er ved Sikring af egnede Terræner. Foruden de fredede Heder (Randbøl, Nørholm) og de gennem det danske Militær bevarede Omraader (Borris, Kalsmærsk) er i de sidste Aar oprettet to specielle Urfuglereservater: Tihøje og Vind. Det er den Vej, vi skal, om Stammen skal bevares. Ligefrem ved Opkøb af Heder.

Saa er det muligt at bevare vor jyske Hedes kongelige Vildt, Hedens Urbeoer fra fjerne Tider.

Summary.

The Distribution of the Black Grouse, *Lyrurus tetrrix* L., in Denmark.

Formerly the Black Grouse was a very common breeding bird all over the Jutland peninsula, but as the cultivation of heath and moorland advanced its haunts disappeared.

Until the Danish poet Steen Steensen Blicher in 1832 edited his "Diana", a periodical for sportsmen, no decrease in the population of Black Grouses was perceptible, as this well-known sportsman did not mention it. But already in 1840 we hear the first complaints of the decreasing stock of this beloved game bird. From about the middle of this century the number of Black Grouse was greatly reduced, and in 1870—75 it is recorded to have been on the verge of extinction. A total protection for some years and followed by mild game legislation resulted in a regularly growing population. Until recently the stock of Black Grouse in Jutland has been increasing, but the cultivation and planting of heaths and moorlands now seems to have put an end to this temporary progress.

In historic times no Black Grouse is recorded from the Danish islands; experiments on introducing this species to other areas in Sjælland and Bornholm have all failed.

In order to clear up the present distribution of the Black Grouse in Jutland the author of this paper made an investigation in the spring and summer of 1942 supported by scholarships from "Dansk Ornithologisk Forenings Rejse- og Studiefond" and "Naturhistorisk Museum i Aarhus".

As it will appear from the map, p. 177 the Black Grouse is still to be found on a great many heaths of Mid- and West-jutland.

In the north two small stocks (Danish sportsmen talk about different "stocks", in Danish "Stammer", of the Black Grouse) are to be found in Store and Lille Vildmose; in South Jutland small stocks are present at Ribe, Draved, Hostrup and Frøslev.

The principal haunt for this species is however the many greater and smaller heaths and moorlands inside the quadrangle Blaavandshuk—Lemvig—Viborg—Egtved. On the sand-hills of the west coast from Blaavand to Nyminde we find

an isolated western stock, and apart from this the Black Grouse is to be found on a great many heaths. The Black Grouse investigation of 1942 showed that this species is a regular breeding bird on about a hundred heaths and moorlands inside the quadrangle defined above. Well-known for rich populations are the following heaths and plantations: Tiphede, Grove, Vind, Tihøje, Feldborg, Straasø—Torsted—Hoverdal, Ørnhøj, Borris, Nørlund—Gludsted, Sandfeld, Tarm Østerhede, Morsbøl and Randbøl.

Every year about 678—876 broods are hatched, and the complete stock of Black Grouse in the autumn is about 5000.

The statistics show however that in the course of 30 years no heath of importance will be left with the exception of the protected areas. Lately two special Black Grouse sanctuaries have been established at Tihøje and Vind.

That the Black Grouse will decrease gradually in the future and disappear from many of the present populated areas admits of no doubt whatever.

Angaaende Tornskadens (*Lanius collurio* L.) og Høgesangerens (*Sylvia nisoria* (BECHSTEIN)) Yngleforhold.

Af SVEND NORUP.

I Tilslutning til, hvad der tidligere er meddelt her i Bladet vedrørende Tornskadens Ynglebiologi, og specielt efter, at C. FRITHJOF CHRISTIANSEN'S interessante Iagttagelser over Høgesangeren paa Amager er fremkommet i Juniheftet af D. O. F. T., faar jeg Lyst til at fremkomme med et Par Iagttagelser, jeg for faa Aar siden gjorde, vedrørende disse 2 Arters Yngleforhold og intime Naboskab.

Overalt i Litteraturen*) finder man samstemmende Oplysninger om, at de 2 Arter: Tornskade og Høgesanger, yngler

*) Se bl. a. A. KOEFOED: Iagttagelser over Høgesangeren og Tornskaden paa Yngleplads, D. O. F. T., 1922, p. 126.